

Ocene in poročila

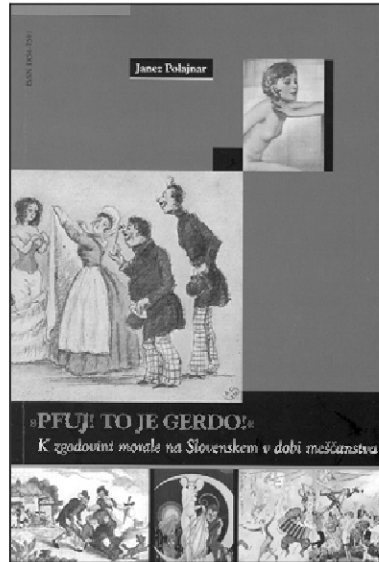
Janez Polajnar, "Pfuj! To je gerdo!". K zgodovini morale na Slovenskem v dobi meščanstva. Zgodovinsko društvo Celje, Celje 2008, 180 strani, ilustr.

V zgodovinopisju pride do novih spoznanj ob postavljanju novih vprašanj, pregledovanju novega gradiva, lahko tudi ob bolj kritični obdelavi že poznanega gradiva. Zaradi tega obstajajo določeni trendi, celo moda, čeprav izraz komaj pritiče resnemu znanstvenoraziskovalnemu delu. Za zadnjo tretjino 20. stoletja je značilna diferenciacija raziskovalnih pristopov in povečana uporaba interdisciplinarnosti, s katero se preučuje družbene pojave. Uveljavitev polifonije historičnih interpretacij je pomemben dosežek zgodovinopisne stroke, saj kaže na spoznanje, da zgodovine ni mogoče zaobjeti v vsej njeni popolnosti, ampak samo njene delčke, ki tvorijo barvit mozaik preteklega bivanja.

V zgodovinopisju je znatne uspehe dosegla usmeritev, ki poudarja odmik od politične zgodovine k preučevanju zgodovine "običajnih" državljanov. V slovenskem prostoru takšno usmeritev pooseblja Zgodovinsko društvo Celje. Svoje aktivno udejstvovanje predstavlja na znanstvenih sestankih in prireditvah, z izdajanjem revije Zgodovina za vse ter od leta 2003 tudi književne zbirke "Zgodovini.ce". Do sedaj je v zbirki izšlo 8 znanstvenih monografij, ki so v javnosti naletele na ugoden sprejem. Zadnja v zbirki je monografija magistra Janeza Polajnarja s slikovitim naslovom "Pfuj! To je gerdo! K zgodovini morale na Slovenskem v dobi meščanstva". Avtor raziskuje teme s področja zgodovine morale, zlorabe alkohola in evgenike.

S pričujočo znanstveno monografijo je bila zapolnjena siva lisa o zgodovini morale pred prvo svetovno vojno. Kot je poudaril avtor, v slovenskem zgodovinopisju manjka (sedaj bi lahko uporabili preteklik) poglobljen celovit pregled npravstvene zgodovine za obdobje vzpona meščanstva. Kljub temu so bili v okviru te teme že obdelani nekateri problemi, kot so prostitucija, vloga ženske v družbi, seksualni delikti itd.

Avtor v uvodnih poglavjih predstavi razumevanje (meščanske) morale v dobi moderne in njeno umeščenosť v prostor ter ustvarjalce moralnih standardov v Evropi, pri čemer posebno pozornost nameni vplivu vere oziroma Cerkve. Moralo predstavi kot splošen vedenjski vzorec dostojnega obnašanja, vezan v prvi vrsti na splošno kulturno stanje, ki so mu nato dodane regionalne metamorfoze. Splošni predstavitvi oblikovanja moralnih standardov sledi osredotočenje na slovenske

razmere, s čimer je nakazano avtorjevo razumevanje morale kot "evropske matrice" z regionalnimi poudarki. Na oblikovanje morale vplivajo splošne, čezmejne antropomorfološke predstave o primerni obliki bivanja.

Monografija predstavi moralo kot ključno devizo meščanskega sloja v obdobju, ko je ta pridobil znaten (v nekaterih državah prevladujoč vpliv v povezavi z razvojem kapitalizma) vpliv v družbi. Opozori na premike v normiranju življenja pri meščanih, ki so visoko uvrščali moralo, saj so sebe dojemali kot npravstveno vzvišeni sloj. Spolnost in užitek sta bila povezana z gnusom in moralnim padcem (zahteva po konformnem vedenju je v bistvu pomenila nadzor nad življenjem), s čimer je bil spolni užitek demoniziran, predvsem pri ženskah, ki so jim kot poslanstvo določili (predvsem okrepili obstoječe stanje) materinstvo in gospodinjstvo. Na oblikovanje nove meščanske morale je odločilno vplivalo oblikovanje znanosti o spolnosti, ki se je uspela ohraniti do konca 19. stoletja. Znanstvene argumente je sprejela tudi Cerkev, ki jih je uporabljala pri izdajanju ženskih molitvenikov in drugih pedagoško-teoloških vsebin. Avtor razume Cerkev bolj kot skrbnika obstoječih standardov, ki se oklepa ustaljenih vedenjskih vzorcev. Kot dokaz za to navede cerkveno postavljanje v nojevski položaj ter vcepljanje iracionalnega strahu. Ob tem ponudi zanimivo primerjavo med Slomškovi in Jegličevimi pogledi na moralo. Ugotovi, da je med njima kljub časovnemu razkoraku dobrih dveh generacij majhna vsebinska razlika. V tem sklopu tudi predstavi proces oblikovanja morale v katoliškem in protestantskem svetu. Avtor glede tega izpostavi večjo togost Rimskokatoliške cerkve in opozori, da med Evangeličansko in Katoliško cerkvijo, kljub podajanju podobnih moralnih podmen (deviškost, vzdržnost in zatiranje nagonov), obstaja različen temeljni pristop. Medtem ko so protestanti zagovarjali načelo, da poznavanje greha pripomore k učinkovitejši obrambi pred njim, je Katoliška cerkev ubrala nojevski pristop izogibanja javni razpravi.

Avtor opozori na zanimiv paradoks moderne. Na eni strani je pod vplivom razsvetljenskih načel prišlo do dekriminalizacije masturbacije in prostitucije ter spolnih odnosov med ateisti in kristjani. Na drugi strani pa je prišlo do zaostrite moralnih standardov, s čimer se je vzpodbujal občutek krivde, dramatiziral problem nečistosti in povzdigovala nedolžnost. Zaradi slednjega je nastala obsedenost s preprečevanjem skrivnih grehov mladine, ki so v monografiji predstavljeni v poglavju o masturbaciji.

V predstavitvi razmer na Slovenskem je avtor poudaril, da je bil "molk sredstvo za ohranitev čistosti in sramežljivosti". Na Slovenskem namreč do konca 19. stoletja ni posebnih konkretnih sestavkov o spolnosti ali konkretnem grehu. Namesto tega so izhajale knjižice z vzgojno-npravstveno vsebino, predvsem v drugi polovici 19. stoletja, ki so se osredotočale predvsem na dekleta. Obravnava seksualnosti je bila torej vpeta v moralno-pedagoške vsebine. Pri tem avtor primerja prispevke škofov Antona Martina Slomška in Antona Bonaventure Jegliča. Za oba ugotavlja, da sta poznala sodobna medicinska spoznanja, ki pa jih nato nista uporabila (telesna in duševna oslabitev). Slomšek je poznal Simona Tissota in Wilhelma von Hufenlanda, Jeglič pa Kraffta-Ebinga. Prav tako so se pisanju o spolnosti izogibali pedagogi, zdravniki in moralisti. V slovenščini je prvi obsežnejši prispevek objavil Janko Pajk leta 1897. V tem času so se pojavila razmišljanja o potrebi po spolnem izobraževanju mladine. To lahko razumemo kot utrditev počasnega osvobajanja spolnosti, ki se je zaradi družbene modernizacije in s tem vzpostavitve civilnih

institucij osvobajala etikete greha. Zaradi počasnejše družbene modernizacije na Slovenskem in večje odvisnosti je bil ta proces počasnejši na podeželju.

Zanimiv obrat o posedovanju moralnih kvalitete glede na stan predstavlja razmišljanje Henrika Tume v sklopu sestavkov z naslovom Seksuelni problemi, ki jih je objavil v Naših zapiskih. Tuma je zaznal obrat pri razdelitvi moralnih kvalitete. Če so še na začetku 19. stoletja za bolj moralne veljali meščani, je Tuma zdaj za bolj moralno ocenil kmečko prebivalstvo. Krivdo za napačen odnos do spolnosti je pripisal Cerkvi zaradi njenih prizadevanj za zatiranje užitka, ki naj bil vplival na porast prostitucije. Po njegovem se namreč šele v ljubeznem orgazmu prvič človek loči od živali oziroma dvigne nad njo. Kljub obravnavi širokega nabora tem o spolnosti (dojemanje ljubezni, biološki in nevrološki opis vzbujanje poželenja, fetiši, homoseksualnost, raba kondomov, problem razveze in celibata ter psihološki pomen seksualnosti v življenju) je presenetljiv skromen odziv slovenske inteligence. Polajnar opozarja na močan strah proti pohujšanju. Tako je Boris Zarnik "sporne pasuse" zapisal v latinščini, da ne bi vplival na moralo odraščajoče mladine.

Morala je bila pomembno vprašanje in kot tako je bila del kulturnega boja. Časnik Slovenski narod je Cerkvi očital licemerstvo. Kljub temu je treba poudariti, da so bile na Slovenskem majhne razlike v dojemanju družbeno sprejete morale. V Slovenskem narodu je posebej izpostavljen Jeglič, ki je dal leta 1899 sežgati Cankarjevo Erotiko, čez desetletje pa je izdal knjižico Ženinom in nevestam. Časnik je problematiziral predvsem pristop, saj je sprva Jegličevemu nakupu Erotike sledil zadržan odziv Slovenskega naroda. Šele kasneje, ko je zadeva umeščena v kontekst idejnonazorskega razčiščevanja, je sledil ostrejši napad na Jegliča, ki pa se je ob napovedi ponatisa razvodenel. Poudariti je treba, da je ponatis Cankarjeve leploslovne zbirke v Slovenskem narodu doživel uničujočo kritiko. Katoliška stran je sprva poskušala stvar minimalizirati, nato pa je napadla predvsem zagovornike. Ob tem avtor opozori, da je v tem obdobju knezoškof Jeglič prepovedal maševanje Antonu Aškercu zaradi sodelovanja pri Ljubljanskem zvonu in opravljanja kratkih svetih maš. Knjižico Ženinom in nevestam, ki je Katoliško tiskovno društvo¹ ni želelo izdati, je Slovenski narod označil kot "s tercijskim vzdihovanjem prepleten pornografičen sestavek". Polajnar je osvetlil sam proces nastajanja knjižice, saj je uporabil Jegličev dnevnik, s čimer je prikazal namen priprave knjige, pričakovan vpliv, poparjenost ob nerazumevanju ter razmišljanja o odstopu. Opozoril je na zanimiv paradoks, da so liberalci pomagali pri promociji knjižice, ki jo je napisal katoliški knezoškof, in to v obdobju že vzpostavljena idejnonazorske diferenciacije. Knjižica je bila prevedena tudi v hrvaščino, nemščino in italijanščino.

Posebno poglavje je namenjeno "samooskrumbi", ki je po Tomažu Akvinskem hujši greh kot incest. Na primeru masturbiranja avtor predstavi proces medikalizacije morale. Švicarski zdravnik Tissot, na katerega se je skliceval tudi Slomšek, je s svojim ugledom dosegel, da je samozadovoljevanje sredi 18. stoletja postalo osrednja tema moralne vzgoje. Za preprečevanje onaniranja so uporabljali z današnjega vidika grozljive postopke in pripomočke (obrezovanje, nošenje prisilnih jopičev). Kot je avtor izpostavil, je vzpon tesnobe povezan z dvigom skrbi za blagostanje otrok in prepričanjem, da masturbiranje povzroča živčne bolezni in krnitev duhovnih sposobnosti. Zaradi tega so se temi masturbiranja izogibali v širokem

¹ Ob tem velja opozoriti, da je slovenski prevod knjižice "Nar lepši čednosti in nar gerši pregreha", ki jo napisal sekovski škof Johannes Zwerger, izšla v samozaložbi.

loku. Še največ je o tej temi pisalo v reklamah za zdravila in pripomočke. Pred koncem 19. stoletja se slovenski avtorji niso neposredno dotikali onanije. Tako tudi ne Slomšek, ki je v traktatu "Petnajst naglavnih grehov" zanj zapisal: "Pfuj! To je gerdo." Zanimiv je bil ostrejši nastop do žensk. Kot recept za ohranitev nedolžnosti je predlagal močno vero in zaposlenost (ora et labora). S Sigmundom Freudom in Havelockom Ellisom je masturbacija postala del psihološkega razvoja človeka. Prelom predstavlja znova Jeglič, ki je kot spovednik poznal problem masturbacije. Tako je tudi prišlo do obravnave na pastoralni konferenci 1906. Pri tem je zavzel zanimivo stališče, da duhovniki morajo poznati nevarnosti, če želijo pomagati grešnikom, zaradi česar morajo povprašati o okoliščinah greha. S tem je bil vpeljan inkvizicijski postopek, predvsem do žensk. Do Jegličevega pristopa je obstajala zadržanost in celo nasprotovanje v vrstah katoliških veljakov.

Besedila o spolnosti so v začetku 20. stoletja postajala vedno bolj neposredna in so obravnavala konkretne odnose. Sočasno je v katoliških vrstah prišlo do taktičnega pristopa ostrejšega zavračanja moderne, s čimer so želeli pridobiti večji družbeni vpliv. Zaradi tega so konec 19. stoletja moralisti nasprotovali romanom z romantično vsebino. Pri tem velja posebej izpostaviti Antona Mahničča in izdelavo moralno-estetskih standardov za ocenjevanje leposlovja. Ta je ocenil, da neprimer-na literatura dobiva prednost pred krščansko vero. Polajnar je videl v porastu branosti kolportžanih romanov obliko pobega iz realnosti, ki je šla bodisi v smeri branja krščanskovzgojne literature bodisi v branje lahkotne literature. Predvsem je to opazno pri služkinjah, ki so bile žrtve dvojne meščanske morale. Ob tem avtor izpostavlja na področju javne morale podoben ocenjevalni aparat kot pri lahkotni literaturi. Pri tem navaja primer Jegličevega nakupa prvega natisa Erotike, protest Slovenskega naroda ob delu Hiše Marije pomočnice ter ostre ocene Ganglove drame Sad greha v Laibacher Zeitungu. Pri tem opozori na različne kriterije cenzorjev zaradi različnega dojemanja morale, saj je bila cenzura v pristojnosti dežel. Država je namreč nadzirala publikacije bolj zaradi različnih političnih pre-krškov kot zaradi javne morale.

V posebnem poglavju avtor predstavi problem plesa kot socialne aktivnosti. Avtor pojav vidi kot trk med modernizacijo družbe v socialno-ekonomskem kontekstu (več prostega časa) in vztrajanjem pri pohujšljivem dojemanju plesa. Pri tem tok razmišljanja ponazori s primerjavo med Slomškovo (Slomšek je uvrstil ples med devet sovražnikov in sovražnic nedolžnosti) in Jegličovo percepcijo plesa. Pri tem opozori, da med njunima razmišljanjema ni bistvene razlike, kljub temu da je Jeglič bolj neposreden, ker je opustil tradicionalno politiko zanikanja. Kampanja proti plesu se je izvajala z grožnjo odpovedi in prepovedi plesov ob cerkvenih prireditvah. Kljub določilom škofovske sinode o prepovedi plesov župniki določila niso dosledno izvajali. Kot poseben problem, ki nakazuje na moralne standarde in kompetenčne spore, se nakazuje prikaz izdajanja licenc za priredbo plesa. Ples je bil tudi priložnost za politični spopad.

V devetem poglavju je predstavljena "kloaka nemoralnosti" - kino, kot je bil označen v naslovu članka v Slovencu leta 1919. Kot problematično je izpostavljeno predvajanje erotičnih vsebin na t. i. moških večerih. Pri tem velja opozoriti, da niso na teh večerih predvajali le erotičnih vsebin. Kljub znani ponudbi med ljubljanskimi časopisi ni zaslediti nikakršnega odklonilnega odnosa do moških večerov. Ob tem Polajnar opozori na stališče ponudnikov tovrstnih filmov, da je pro-

gram projekcij odraz tržnega mehanizma povpraševanja in ponudbe. Opozori na kino Metropol, ki je veljal za kino stranke SLS. Kinematograf se je obnašal tržno in je predvajal filme vseh žanrov. Zaradi tega je Jeglič na projekcijo poslal ogle-duha. Zaradi ocene slednjega, da predstave žalijo moralni čut, je Jeglič leta 1915 Slovencu in Rodoljubu pod grožnjo izobčenja prepovedal oglaševanje kinopredstav.

V zadnjem poglavju zastavi avtor ključne probleme morale, s katerimi se je soočala družba na Slovenskem. S tem Polajnar vzpostavi primerjalno dimenzijo med dvema različnima časovnima okviroma, katerih ločnica je vojna, ki je v dobršni meri pomenila konec moralne togosti in absolutne tabuizacije spolnosti. Prva svetovna vojna je bila namreč prelomnica za moralo. Če je bila pred njo osrednja naloga preventiva, je po njej to mesto prevzela kurativa. Občutek dekadence, predvsem med mladimi, in občutek propadanja družbe sta sodobnike vodila do ocene, da je družba bolnik, ki potrebuje zdravljenje.

Željko Oset

Martin Moll, Kein Burgfrieden. Der deutsch-slowenische Nationalitätenkonflikt in der Steiermark 1900-1918. Studienverlag, Innsbruck 2007, 595 strani.

Za doc. dr. Martina Molla z graške univerze Karla in Franca bi lahko dejali, da je imel dokaj nenavadno pot do visokošolskega učitelja. Rojen leta 1961 je po študiju zgodovine in germanistike na isti univerzi leta 1987 doktoriral iz zgodovine in nato 15 let delal v gospodarstvu, ob delu pa je, v sodelovanju z Inštitutom za zgodovino graške Filozofske fakultete, tudi raziskoval in se strokovno izpopolnjeval. Svoje izsledke je že zgodaj objavljaj v raznih strokovnih revijah. V začetku leta 2003 je bil na graški univerzi habilitiran iz novejše in sodobne zgodovine s habilitacijskim delom *Studien zum deutsch-slowenischen Nationalitätenkonflikt in der Steiermark vor dem und im Ersten Weltkrieg*, s čimer se je dejansko začela njegova "poklicna" zgodovinarska pot.

Njegovo habilitacijsko delo je leta 2007 izšlo pri založbi Studienverlag v Innsbrucku kot znanstvena monografija z naslovom *Kein Burgfrieden. Der deutsch-slowenische Nationalitätenkonflikt in der Steiermark 1900-1918*. Predelana študija se tako loteva osvetlitve slovensko-nemških nacionalnih odnosov ob koncu dvojne monarhije na Štajerskem, ko je nacionalni konflikt dobil že neslutene dimenzije.

